

10. Ганій Д. Г. Підносити рівень організаційної і політичної роботи в масах / Д. Г. Ганій // Радянське слово. – 1955. – 9 грудня.
11. Держархів Полтавської області. – Ф. 15. – Оп.1. – Спр. 1583.
12. Тимцуник В. І. Реформування системи влади та державного управління в УРСР (1953 – 1964 рр.) / В. І. Тимцуник. – К. : вид-во НАДУ, 2003. – 400 с.
13. О задачах партийных и советских организаций по дальнейшему укреплению состава председателей и других руководящих работников колхозов. Постановление Совета Министров СССР и ЦК ВКП(б). 9 июля 1950 г. / КПСС в резолюциях: изд. восьмое, т. шестой. 1941 – 1945. – М. : Политиздат, 1971. – С. 325–326.
14. Центральний Державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 1. – Оп. 19. – Спр. 5.
15. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 2021.
16. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 19. – Спр. 65.
17. Там само. – Спр. 90.
18. Там само. – Спр. 136.
19. Там само. – Спр. 80.
20. Там само.
21. Повосиня Україна: нариси соціальної історії. К. : Інститут історії України НАН України, 2010. – Ч. 3. – 336 с.
22. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4379.

Т. О. Кулікова

ТЕОРЕТИЧНА ТА ПРАКТИЧНА РОЗРОБКА ІДЕЙ ПЕРЕДАЧІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ТЕХНІКИ У ВЛАСНІСТЬ КОЛЕКТИВНИХ ГОСПОДАРСТВ

У статті вивчено історію теоретичної та практичної розробки ідеї реформування МТС та передачі сільськогосподарської техніки колгоспам. Автором розкрито, що на середину 1950-х років потреба в реорганізації МТС та передачі сільськогосподарської техніки колгоспам не лише назріла, але й мала належне теоретичне та практичне підґрунтя для своєї реалізації.

Ключові слова: реформування МТС, теоретичне підґрунтя, сільськогосподарська техніка.

The author of this article aims at complex and systematical research of the history of theoretical and practical development of the idea concerning the MTS reformation and passing of agricultural machinery onto collective farms. The research is based on upon the main principles of historicism, systematicity, comprehensiveness and pluralism. Consistent adherence to these principles gave the possibility to view the aforementioned issue as objectively as possible.

In author's opinion, the need for MTS reorganization and handing of agricultural machinery to collective farms in the middle of 1950's was not just there, but also had a formidable theoretical and practical basis for its realization.

Key words: reformation of the MTS, theoretical basis, agricultural machinery

Наукове осмислення процесів, пов'язаних із реформами на селі у 1950-х – на початку 1960-х рр., зокрема реорганізації машинно-тракторних станцій та продажу сільськогосподарської техніки колгоспам, є важливим з огляду на сучасні трансформації виробничої та соціальної сфери села. В цьому аспекті актуальності набуває і питання теоретичного обґрунтування та практичної реалізації ідеї передачі

сільськогосподарської техніки у власність колективних господарств, яка стала теоретичним підґрунтям означеної реформи.

Окремі аспекти порушеної нами теми знайшли відображення в українській історіографії [1; 2; 9; 5; 7-8]. Однак теоретична та практична розробка ідей передачі сільгосптехніки колгоспам у 1950-х – на початку 1960-х рр. не набула належного наукового висвітлення. Автор статті ставить за мету розкрити це маловідоме питання.

У першій половині 1950-х років сільське господарство України зазнало цілого ряду змін. Значний вплив на економіку сільськогосподарських підприємств, зокрема на стан їх матеріально-технічного забезпечення, мали заходи, реалізовані в контексті так званого «крутого підйому» сільського господарства. Так, у 1954 – 1955 рр. було здійснено подальше розширення та зміцнення мережі МТС. Відбулися позитивні зміни у кількісному та якісному забезпеченні, як матеріально-технічної бази машинно-тракторних станцій, так і колгоспів. У сільському господарстві розпочалася механізація цілого ряду трудомістких процесів. Все це разом із заходами держави, спрямованими на підвищення рентабельності колгоспного виробництва (закупівельні ціни), сприяло тому, що на середину 1950-х років значна частина колективних господарств УРСР поліпшила свій економічний стан. Проте, незважаючи на ці позитивні зміни, у сільському господарстві виникали нові проблеми, насамперед у системі організації матеріально-технічного забезпечення. Першочергово вони були пов'язані з тим, що форма виробничо-технічного обслуговування колгоспів системою МТС у другій половині 1950-х років перестала відповідати завданням, які держава поставила перед сільськогосподарським виробництвом [9, 112].

Значна відірваність технічних засобів праці від основного засобу виробництва в сільському господарстві – землі – ніяк не сприяла раціональному веденню колгоспного виробництва. Крім того, централізоване забезпечення МТС технікою часто не враховувало конкретні потреби колгоспів та спеціалізацію господарств у зоні обслуговування МТС, що негативно позначалося на обсягах виробленої сільськогосподарської продукції. Це і пояснює те, чому в другій половині 1950-х років, коли більшість колгоспів була вже спроможна за власний рахунок забезпечити себе сільськогосподарською технікою відповідно до виробничих потреб, стало очевидно, що МТС історично вичерпали свій виробничий потенціал. На порядок денний постала об'єктивна потреба в проведенні реорганізації МТС.

У другій половині 1950-х років ідея передачі техніки МТС колгоспам була далеко не новою та вже неодноразово обговорювалася керівництвом держави. Ще напередодні суцільної насильницької колективізації ставилося питання щодо продажу колгоспам техніки. Передбачалося, що колгоспи повинні будуть відшкодувати вартість сільськогосподарської техніки кооперативних

машино-тракторних станцій упродовж трьох років, однак тоді ця ініціатива була відхилена через фінансову кволість колгоспів [2, 322].

Вдруге пропозиція щодо продажу техніки МТС колгоспам була оприлюднена на початку 1950-х рр. Науковий співробітник Інституту економіки АН СРСР В. Венжер та доцент Московського університету А. Саніна, запропонували «продати у власність колгоспів основні засоби виробництва, зосереджені у машино-тракторних станціях» [3, 124]. Ця теза була обгрунтована ними у листопаді 1951 р. у рамках дозволеної Й. Сталіним економічної дискусії стосовно підготовки проекту посібника з політекономії. Висновки В. Венжера не були суто теоретичними міркуваннями кабінетного вченого, за ними стояв цінний практичний досвід. Так, у 1933–1934 рр. він працював начальником політвідділу МТС, а у 1936–1938 рр. – директором зернового радгоспу. Отже, можна припустити, що як знавець виробничої діяльності МТС і досвідчений практик, В. Венжер був добре обізнаним у питанні взаємовідносин між МТС та колгоспами і передусім дбав про поліпшення результативності праці у сільському господарстві.

На жаль листи В. Венжера і А. Саніної, надіслані на ім'я Й. Сталіна, не збереглися. Однак широке цитування цих листів Й. Сталіним у його роботі «Економічні проблеми соціалізму в СРСР» певною мірою робить можливим аналіз обгрунтованої В. Венжером і А. Саніною пропозиції. Зокрема, вони показали об'єктивну потребу продажу сільськогосподарської техніки колгоспам, як способу звільнення держави від «тягаря» фінансових видатків на сільське господарство. На думку вчених, колгоспи мали самостійно здійснювати капіталовкладення у сільське господарство та нести усю фінансову відповідальність за основні засоби виробництва, зокрема за машино-тракторну техніку [12, 62].

Проте на початку 1950-х рр. Й. Сталін не бачив альтернативи машино-тракторним станціям. Він зауважив, що колгоспи не зможуть купувати новітню техніку та нести мільярдні витрати, які зможуть окупитися лише через 6-8 років. Це завдання може виконати лише держава. В іншому випадку колгоспи зазнають великих збитків, буде значно знижений рівень механізації сільського господарства і відповідно знизяться темпи колгоспного виробництва [3, 125].

У зв'язку з цим Й. Сталін убачав подальший розвиток сільського господарства у підвищенні колгоспної власності до рівня загальнонародної, до вилучення так званих «надлишків» колгоспного виробництва із системи товарного обігу і включення їх до системи продуктообміну між промисловістю та колгоспами. Сама постановка питання про надлишки колгоспного виробництва на початку 1950-х рр. свідчила про живучість принципів економічної політики «воєнного комунізму», від яких Й. Сталін так і не зміг відмовитися впродовж усієї своєї багаторічної діяльності.

Після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС вже М. Хрущов знову порушив питання про

ліквідацію МТС. На його думку, діяльність МТС стримувала ефективний розвиток сільськогосподарського виробництва. Однак тогочасне слабке економічне становище колгоспів та загроза їх остаточного розорення в наслідок таких заходів знову стало причиною відмови від реалізації цієї ідеї [13, 62].

У такій ситуації у 1953–1955 рр. у контексті «крутого підйому» з метою зміцнення МТС у СРСР було здійснено значні капіталовкладення. Ці кошти насамперед було спрямовано на будівництво ремонтних майстерень, гаражів, складських приміщень, інших об'єктів, необхідних для належного зберігання та економічного використання сільськогосподарської техніки. Водночас була суттєво підвищена оплата праці механізаторів. У такій ситуації здавалося, що ідеї про ліквідацію МТС та продаж сільськогосподарської техніки колгоспам будуть повністю забуті.

Проте вже з другої половини 1950-х рр. керівництво країни знову починає шукати шляхи ефективного використання машино-тракторного парку МТС. Так, це питання активно обговорювалося на засіданні голів колгоспів та директорів МТС, скликане Міністерством сільського господарства в липні 1956 р. Учасники засідання обговорювали недоліки, які виникли у взаємовідносинах між МТС та колгоспами. Загальними висновками обговорення була констатація неповної зайнятості механізаторів, неналежного ставлення до техніки з боку колгоспів, незацікавленості у розвитку сільськогосподарського виробництва з боку МТС тощо. На засіданні було зазначено, що не всі колгоспи можуть узяти на себе витрати щодо утримання техніки та організації її ремонтної бази. Тому виступаючі звернули увагу на необхідність продажу техніки, хоча б у якості експерименту, тим колгоспам, які мають можливість за неї заплатити і потім її утримувати [6, 38].

Позиція М. Хрущова щодо цього питання не була чіткою. Як ми вже згадували, вже в 1953 р. він виступав за реорганізацію МТС. Щоправда, на XX з'їзді КПРС (1956 р.) М. Хрущов ще говорив про необхідність зміцнення МТС і підвищення їх ролі у колгоспному виробництві. Однак вже 26 грудня 1957 р. на Пленумі ЦК КПУ він знову запропонував продаж техніки колгоспам. На його думку, у другій половині 1950-х років потреба в існуванні МТС значно зменшилася, а колгоспи економічно зміцнили і були готові прийняти на себе витрати на утримання сільськогосподарської техніки. Тому з метою зменшення собівартості колгоспної продукції, значно зростає актуальність продажу сільськогосподарської техніки МТС колгоспам [7, 10].

Зауважимо, що на середину 1950-х років у системі взаємовідносин МТС – колгоспи посилюся ряд суперечностей, які доволі негативно позначилися на продуктивності сільського господарства країни. Ці недоліки у системі взаємовідповідальності між МТС і колгоспами спонукали керівників сільськогосподарських підприємств по всьому Радянському Союзі на місцях

самостійно шукати нові форми взаємовідносин між цими структурами. Наслідком цих процесів стало створення нових форм співробітництва між МТС на колгоспах: тракторно-рільничих і комплексних бригад, спільного планування робіт, тимчасового передання техніки МТС в розпорядження колгоспів, створення єдиного керівництва МТС і колгоспів.

Так, наприклад, у Шулянській МТС Красноярського краю і Демінській МТС Сталинградської області у 1956 р. були об'єднані рільничі бригади колгоспів з тракторними бригадами МТС у тракторно-рільничі бригади. У районах нечорноземної зони РРФСР і у Прибалтиці широкого поширення отримала практика передачі у тимчасове підпорядкування керівництва колгоспів тракторних бригад МТС. На Північному Кавказі створювалися комплексні тракторно-виробничі об'єднання, які зосереджували управління колгоспами і МТС в одних руках. І хоча ці експерименти мали загалом позитивні результати, все ж це були лише напівміри, які все ж не могли вирішити остаточно всі недоліки в організації сільськогосподарського виробництва, які проявлялися у двоїстості управління колгоспним виробництвом [8, 11].

Більшість голів передових колгоспів України, як наприклад, Орловський, Гринько, Посмітний, Чеховський та інші, вносили пропозиції передати колгоспам на певних умовах трактори і сільськогосподарську техніку МТС, щоб усунути недоліки в управлінні колгоспним виробництвом.

Міністерством сільськогосподарства СРСР за дорученням ЦК КПРС у 1956–1957 рр. було досліджено ці нові форми взаємовідносин між МТС і колгоспами. За висновками міністерства ці експерименти дали позитивний результат. Зокрема, техніка стала ефективніше використовуватися, підвищилася якість виконаних робіт, скоротилися терміни їх виконання, зменшилися затрати держави і колгоспів на утримання адміністративного апарату, знизилася собівартість колгоспної продукції [8, 11].

Все це стало ще одним підтвердженням того, що система сільськогосподарського виробництва конче потребувала змін. Ініціатива згори мотивувалася тим, «що розвиток сільського господарства й розширення прав колгоспів вимагають зосередити сільськогосподарську техніку в господарствах» [11, 89]. З економічної точки зору такі заходи дозволили б більшості колгоспів покращити організацію виробництва й підняти продуктивність праці. Проте потрібно було усвідомлювати і той факт, що для багатьох економічно слабких господарств залишався вигіднішим прокат обладнання і техніки, оскільки це забезпечувало більшу гнучкість у їх використанні.

У 1956–1957 рр. з ініціативи М. Хрущова були зроблені певні спроби продажу техніки колгоспам. Зокрема, у 1956 р. у колгоспах України працювало вже 4,96 тис. тракторів, переданих господарствам МТС [4, 85]. Крім того, частину колгоспів разом із МТС, що їх обслуговували, було перетворено в радгоспи. Проте в означений період продаж сільськогосподарської техніки колгоспам був ще

досить рідкісним явищем і загалом ще не міг суттєво впливати на розвиток сільського господарства України.

Масштабно до вирішення питання щодо передачі сільськогосподарської техніки у колгоспну власність партійне і радянське керівництво приступило лише у 1958 р. Тогоріч питання про ліквідацію МТС обговорювалося на пленумі ЦК КПРС, куди було запрошено значну кількість голів колгоспів та директорів МТС. Учасники пленуму переважною більшістю голосів висловилися за проведення реорганізації МТС [11, 108].

1958 рік виявився дуже плідним щодо подолання суперечностей, що склалися в системі матеріально-технічного забезпечення сільського господарства. Протягом цього року відбулося три пленуми ЦК КПРС присвячених проблемам сільського господарства. Головне питання, яке на них обговорювалося, стосувалося удосконалення організаційних форм розвитку сільського господарства країни. На той час питання видавалося вже цілком назрілим. Так, 25–26 лютого 1958 р. проходив пленум ЦК КПРС з порядком денним «Про подальший розвиток колгоспного ладу та реорганізацію машино-тракторних станцій». Саме на ньому остаточно було вирішено долю МТС прийняттям з цього питання одноімненої постанови. Зокрема, у постанові визнавалося за необхідне реорганізувати машино-тракторні станції у ремонтно-технічні станції та продати колгоспам техніку, що належала МТС [1, 167]. Відповідно до рішення пленуму, кожне господарство, незалежно від рівня рентабельності та економічного становища, повинно було викупити техніку МТС. Проте постановою передбачалося, що продаж техніки мав проводитися поступово, щоб зменшити фінансове навантаження на економічно слабкі господарства. З цього часу колгоспи мали самостійно проводити ремонт техніки, купувати запасні частини, паливно-мастильні матеріали тощо. Крім цього, за рахунок колгоспів готувалися і кадри механізаторів. Усі ці заходи мали на меті зменшення витрат державного бюджету [7, 17].

Під час обговорення цього питання частина консервативно налаштованих членів ЦК КПРС була категорично проти передачі машино-тракторного парку МТС колгоспам. Вони стверджували, що продаж засобів виробництва колгоспам поставить їх у привілейоване становище в суспільстві та призведе до послаблення значення державної власності. Загалом, на їх думку, це могло зменшити вплив держави на розвиток сільського господарства [10, 36].

Гострота дискусії була знята особистою позицією М. Хрущова. Він апелював до того, що небажаючи позбутися минулих уявлень та догм опоненти реорганізації не помічають тих кардинальних змін, які відбулися протягом останніх років у сільському господарстві. Ухвалюючи рішення про реорганізацію МТС, керівництво країни розраховувало реалізувати чотири основних завдання: по-перше, всебічне економічне зміцнення

колгоспів; по-друге, покращення технічної оснащеності укрупнених колгоспів; по-третє, наявність у колгоспах чисельних кваліфікованих кадрів; по-четверте, різке збільшення прибутковості колгоспів [10, 36].

Постанова лютневого (1958 р.) пленуму ЦК КПРС стала своєрідним поштовхом до вирішення давно назрілих проблем. Подальші події розгорталися швидко. У березні 1958 р. рішення пленуму Центрального комітету було продубльовано пленумом ЦК Компартії України.

Отже, на початок 1958 р. в країні назріла потреба в проведенні кардинальних змін у системі матеріально технічного забезпечення сільського господарства. Найбільш ефективним шляхом вирішення цього питання радянським керівництвом вбачалася передача сільськогосподарської техніки у власність колгоспам. На 1958 р. ця ідея була вже далеко не новою. Вперше вона була висловлена ще на початку 1930-х років. Теоретичною розробкою цього питання в різний період займалися провідні економісти Радянського Союзу. Проте слабке економічне становище колгоспів не дозволяло на той час перейти до практичного вирішення цього питання.

Загострення економічних протиріч між МТС та колгоспами на середину 1950-х років змусило шукати шляхи їх подолання. Це, зокрема, виявилось у створенні тракторно-рільничих і комплексних бригад, спільному плануванні робіт, тимчасовій передачі техніки МТС в розпорядження колгоспів, створенні єдиного керівництва МТС і колгоспів. Ці експерименти стали своєрідним джерелом для накопичення практичного досвіду в питанні реорганізації МТС.

Таким чином, на середину 1950-х років потреба в реорганізації МТС та передачі сільськогосподарської техніки колгоспам не лише назріла, але й мала серйозне теоретичне та практичне підґрунтя для своєї реалізації. Прийняття Верховною Радою СРСР в березні 1958 р. Закону «Про дальший розвиток колгоспного ладу та реорганізацію машино-тракторних станцій» стало закономірним завершенням цього процесу.

1. Вербицкая О. М. Российское крестьянство: от Сталина к Хрущёву. Середина 40-х начало 60-х годов / О. М. Вербицкая. - М. : Наука, 1992. - 224 с.

2. Гайдуцький П.І. Відродження МТС (Організація машино-технологічних станцій в ринкових умовах) / П.І. Гайдуцький, М.Г. Лобас. - К. : НВАТ "Агроінком", 1997. - 508 с.

3. Голікова О. М. Продаж техніки МТС колгоспам: до історії ухвалення рішення / О. М. Голікова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Історія України. Українознавство : історичні та філософські науки. - 2008. - № 835, вип. 11. - С. 123-126.

4. Зеленин И. Е. Аграрная политика Н. Хрущёва и сельское хозяйство страны // Отечественная история / И. Е. Зеленин. - 2000. - № 1. - С. 76-93

5. Зиза М. М. Зміни виробничих відносин в українському селі (друга половина ХХ – початок ХХІ століття):

історичний аспект: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Луганськ, 2005. - 29 с.

6. Климов П. И. Колхозная деревня после сентябрьского Пленума ЦК КПРС (1953-1958) // История СССР / П. И. Климов. - 1959. - № 2. - С. 34-53.

7. Лубко І. М. Спроби аграрних перетворень М. Хрущова та їх вплив на українське село (1953–1964 рр.): Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. – Донецьк, 2002. - 19 с.

8. Ровчак Л. В. Машинно-тракторні станції в Україні (50-ті рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Донецьк, 2000. - 19 с.

9. Романюк І. М. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ століття. – Вінниця : Книга-Вега, 2005. - 256 с.

10. Русинов И. В. Аграрная политика КПРС в 50-е – первой половине 60-х годов: опыт и уроки // Вопросы истории КПСС / И. В. Русинов. - 1988. - № 9. - С. 36

11. Семичаевский М. А. Борьба КПСС за укрепление МТС и повышение их решающей роли в колхозном производстве (1953-1957 гг.) / М. А. Семичаевский. - М. : Госиздат, 1959. - 130 с.

12. Сталин И. В. Экономические проблемы социализма в СССР. – М. : Госполитиздат, 1952. – 96 с.

13. Хрущёв Н. С. О мерах дальнейшего развития сельского хозяйства СССР: Доклад на Пленуме ЦК КПРС 3 сентября 1953 г. / Н. С. Хрущёв. - М. : Политиздат, 1953. - С. 62-63.

О. Л. Майборода

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ СІЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ВОЛИНИ ВПРОДОВЖ 1960–1980 РР.

Розвідку присвячено проблемі підготовки кваліфікованих кадрів волинського села в 1960–1980 рр. Доведено, що вся практика підготовки інтелігенції базувалася на системі багатопрофільності, що негативно впливала на її професійні якості.

Ключові слова: Волинське село, кваліфіковані кадри, сільська інтелігенція.

The research is dedicated to the problem of staff preparation of Volyn village in 1960–1980 years. It is cleared up that all the practice of the preparation of intelligentsia was based on the system of multilateral, and that influences negatively to the professional quality

Key words: Volyn village, staff preparation, rural intelligentsia.

Розбудова молоді української держави актуалізувала таке завдання, як відродження села, творення його життєспроможного економічного й соціального потенціалу. Це вимагає критичного осмислення минулого та сучасності, історичного аналізу причин кризи, втрачати селянином відчуття господаря землі, проблем міжнародних відносин, хронічного відставання села від міста, швидкої руйнації сільської поселенської мережі, його депопуляції. На особливу увагу заслуговує проблема культурно-освітнього розвитку, оскільки й донині можна чітко простежити деструктивні тенденції в культурній сфері села.

Історія українського села 1960 – 1980-х рр. доволі широко відображена в науковій літературі. Серед наукових досліджень, присвячених обраній нами тематиці, привертають увагу праці Г. Кривчика. У монографії «Українське село під владою номенклатури у 60–80-і рр. ХХ ст.» автор докладно